

УДК 007:304:001

ФОТОДОКУМЕНТАЛІЗМ: ФУНКЦІЇ, СПЕЦИФІКА ВІДОБРАЖЕННЯ, СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Ярослав Табінський

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Генерала Чупринки, 49, 79044, м. Львів, Україна,
e-mail: yarkoslav@gmail.com*

Проаналізовано поняття фотодокументалізму у системі сучасної зображальної журналістики. Описано головні функції та особливості використання документального фото в медіапросторі.

Ключові слова: фотодокументалізм, документальність, фотожурналістика, відображення, прес-фотографія.

Сучасний медіапростір розвивається завдяки стрімкому розвитку сучасних інформаційних технологій. Надважливим у цьому процесі є вплив візуальної комунікації, найпоширенішою формою якої є фотографія. Зважаючи на історичні передумови розвитку зображальної журналістики та необхідність аналізу відповідних форм відображення, суспільних потреб, уміння ефективного використання в інформаційних війнах, з'ясуємо важливість фотодокументалістики. Саме документальна фотографія стала не лише інструментом для оперативного відображення дійсності, але й об'єктом для наукового обґрунтування тенденцій розвитку фото в нових візуально-комунікаційних площинах.

Аналізуючи значення фотодокументалізму в розвитку друкованих медіа та зображальної журналістики, можемо окреслити актуальність дослідження, яка зумовлена потребою наукового осмислення поняття фотодокументалізму. Особливі акценти необхідно розставити на специфіці відображення світу через фотографію, що насамперед пов'язане з візуальною комунікацією, без якої розвиток сучасних медіа неможливий.

Документальна фотографія з'явилася наприкінці XIX століття завдяки розвитку технічних можливостей. Формою для висвітлення найчастіше були ілюстровані фотоальбоми, зазвичай етнографічної тематики, а саме: пейзажі міст і сіл, їхні жителі у звичаях та притаманному для них побуті. Звичайно, такі жанрові фото не зовсім відповідають нинішній фотодокументалістиці, яка завдяки вдалому зображенню «розповідає» про характерні та актуальні злободенні проблеми суспільства.

Описуючи історичне походження та важливість фотодокументалістики для розвитку сучасної фотографії, варто згадати фотожурналістів Роберта Капу, Девіда Сеймура, Анрі Картьє-Брессона, яких вважають найвідомішими документалістами XX століття.

Вони у 1947 році в Парижі створили агентство “Магnum” (<http://www.magnumphotos.com/>), яке й до сьогодні має свої редакції в Нью-Йорку, Токіо, Лондоні, Парижі.

Однак, незважаючи на суттєві зміни в розвитку фотографії ХХІ століття, а особливо технічного та подекуди світоглядного характеру, варто згадати роботи сучасних українських авторів-документалістів, серед яких Максим Дондюк, Олександр Клименко, Микола Тимченко, Артем Сліпачук, Руслан Канюка, Максим Левін, Єфрем Лукацький, Владислав Содель, Роман Балук, В’ячеслав Ратинський та ін.

Через документальне фото автори відображали проблеми світу, а також можливості, через які можна було б поліпшити життя людей. Саме тому експерти фотожурналістики вважають, що документальна фотографія за своєю суттю є унікальним візуальним історико-художнім свідченням, яке, окрім інформаційної функції, відтворює авторський погляд на події і явища, що відбуваються, відповідні коментарі та заклик до дій у суспільстві [4].

Документальність – це те, що відображає реальні події та життєві факти. Вона не сприймає будь-якого прикрашування. Саме тому в художній фільм можна вставити документальні фрагменти, а в документальне кіно вставити художню постановку та ще й так, щоб сприймалось реально, – майже неможливо.

Саме ознаку документалізму, а особливо присутності автора під час події, описував професор Володимир Здоровега. Звичайно, що фотожурналістові необхідно бути на місці, побачити та зафіксувати все, що відбулося. Перед зніманням у автора виникає творчий задум, який може мати характер редакційного замовлення або вільного зародження задуму [3, с. 66]. Щоправда, незалежно від способу виникнення задуму, в журналіста має бути своє, особисте зацікавлення відповідною темою. Матеріал тоді цікавий, коли запропонована тема збігається і пов’язується з тим, що болить самого автора як людину-громадянина. Тому журналісти зазвичай з більшим задоволенням працюють над темами, які близькі та народжуються з особистого інтересу.

Феномен документалізму, який особливо утвердився під час візуальної фіксації епохальних подій ХХ століття, розглядає фотомитець, лауреат Національної премії України імені Т. Шевченка Василь Пилип’юк. Документальна достовірність фотографії є очевидною не лише для майстрів об’єктива і камери, але і для теоретиків фототворчості. Цю особливість зумовлює природа фотографії, своєрідність її знакової системи, відповідно до якої знак є не умовним, як у випадку з мовою, а цілком адекватним змістові, наочним. Документ – чітка і точна фіксація подій потіснила художній вимисел і фантастику, а з іншого боку, зумовила деяку деформацію системи художньої образності [5, с. 99].

Американський фоторепортер та письменник Майкл Фрімен у своїй праці «Бачення фотографа. Як читати і розуміти геніальні знімки» розглядає документальний характер фотографії, яка детально передає те, що знаходиться перед об’єктивом у конкретному місці і часі [11].

Однак, якщо здійснити огляд досліджень, які стосуються визначення документальності, то дійдемо до висновку, що фотографія не може бути повністю документальною. Деякі дослідники аргументують це тим, що в будь-якому випадку простір “відрізано”

рамкою кадру, який розташований у певній площині, а фотограф завжди залишає щось своє в кожному об'єкті знімання, адже саме він обирає певний ракурс, навіть якщо це зроблено не спеціально.

Існує думка, що абсолютно достовірної документальної фотографії зробити неможливо, бо ця особливість притаманна там, де не було руки людини. Зокрема, Михайло Салаєв у своїй статті “Документальне та постановочне в фотографії” вказує, що документальна фотографія – це різновид фотожурналістики, де фотограф намагається зробити об'єктивний та безпристрасний кадр, який правдиво передає те, що відбувалось. Сюди дослідник відносить стріт-фотографію, фото військових подій та фоторепортажі. На думку Салаєва: “Документальне – мистецтво факту, а художнє – мистецтво вигадки” [6].

Сьогодні більшість дослідників та фоторепортерів поняття прес-фотографії ототожнюють із документальним фото. У словнику медіа-термінології прес-фотографію (Fotografia prasowa) розглядають як вид фотографії, що передає інформацію широкому загалу глядачів про актуальну подію у суспільстві. Однією із головних функцій, крім інформативної, є емоційна, тобто безпосередня емоційна реакція реципієнта, який наче відчуває себе свідком певної події, що зображена перед ним [12, с. 61].

Польський дослідник фотожурналістики професор Казімеж Вольний-Зможинський у підручнику “Фотожанри журналістики” пише про особливості прес-фотографії, яка сьогодні займає місце між документальною фотографією та класичним фоторепортажем.

Прес-фотографія є документом у рамках об'єктивного тематичного бачення фоторепортера, який творить зображення та ілюструє щоденні суспільні події. Крім цього, прес-фотографія повинна справляти враження на читача, наче він є безпосереднім свідком чи учасником події. Ситуації, які медіа зображають завдяки прес-фотографії, не можуть бути “аранжовані”, тобто награні чи продумані попередньо. Для підтвердження фактів читач якнайбільше вірить зображенню, тому зазвичай репортаж трактують як протокол, документ історії чи свідцтво епохи. Відповідно прес-фотографія є правдивим “зеркалом сучасності” вірогіднішим ніж найбільш докладний опис у текстовому матеріалі [13, с. 70–71].

Актуальну тематику прес-фотографії формують передовсім події, що мають велике значення для окремої країни чи світу загалом. Зокрема, в українському медіапросторі до таких можемо віднести Помаранчеву революцію 2004 року та революцію Гідності 2013 року, вибори, чемпіонат “Євро 2012”, ув'язнення політиків Юлії Тимошенко та Юрія Луценка, анексію Криму, військовий конфлікт на Донбасі та проведення анти-терористичної операції, масштабні стихійні лиха, акції протесту, окремі політичні події. Відповідні рубрики бачимо у фотослужбах “Уніану” (<http://photo.unian.net/>), “Укрінформу” (<http://photo.ukrinform.ua/>), “Украфото” (<http://ukrafoto.com/>), “ЗІКу” (<http://zik.ua/ua/photoreport/>).

Щодо методики документального знімання, варто зазначити важливість події, яка відбувається, бо саме в цей час “необхідно впіймати момент, відчути межу найбільшого напруження, так званої кульмінації” [6]. Передумови успіху фотохудожника закладені в натурі, адже автор створює, вибираючи і комбінуючи те, що бачить. Утім,

лише щасливцям вдається знайти кадр, який стає історичним, тобто такий момент і таку ситуацію, що стає своєрідним художнім символом часу, коли сама дійсність творить високої сили узагальнений образ [5, с. 104].

І все це фотограф моделює у своїй уяві, використовує власне відчуття символізму та художнього сприйняття, та, що найважливіше, – це відбувається за короткий час і без особливих умов. Натомість у постановочному фото автор створює образ, придумує ідею, розміщує персонажів з певними ролями, створює відповідну атмосферу, контролює спеціальні технічні питання (світло, фокусну відстань, баланс білого та ін.), тобто постає режисером лише для того, щоб глядач знайшов дещо для себе в цій світлині, зрозумів ідею або задумався над тим, що відбувається, виразив своє ставлення чи здивування. Завдяки комунікації через фотографію автора з глядачем відбувається визначення художності та документальності.

Однією з важливих функцій фотодокументалістики є художнє переосмислення подій, а саме відображення життя на мистецькому рівні без орієнтації на вимисел. Цей процес стосується фотопубліцистики, яка, за словами дослідника фотожурналістики Юрія Шаповала, яскраво відображає явища, конкретних людей у їхніх взаємозв'язках із суспільством. За словами науковця “одним з головних мірил цінності твору фотопубліцистики, безперечно, залишається художність, але завдяки природі своєї техніки фотографія є документом”. Саме тому важливо розглядати поняття художнього документалізму, який за мету ставить художнє переосмислення факту, тобто створювати художні твори не відступаючи від факту [8, с. 69–71].

Інше пріоритетне завдання зображальної публіцистики в основі фотодокументалізму є вплив на громадську думку, свідомість та поведінку аудиторії, адже за визначенням українського дослідника зображальної журналістики професора Бориса Чернякова фотографії властиве документальне наочно-образне відображення дійсності через зображальну діяльність, продукти якої – зображення і різноманітні форми словесно-зображального синтезу – призначені для оперативного розповсюдження каналами засобів масової інформації з метою формування громадської думки, впливу на свідомість та поведінку аудиторії [7].

Досліджуючи функції та специфіку відображення фотодокументалістики, треба акцентувати увагу й на методіку творчого процесу фотографа-автора, який фіксує реальність завдяки умінням бачити світ крізь об'єктив. З цього приводу Анрі Карт'є-Брессон у книзі “Вирішальний момент” окреслює основні настанови для фоторепортера: “Безшумний перебіг, орлиний погляд – ось чим ми повинні володіти. Ніякої метушні або тисняви – не треба створювати натовп. Наша професія так сильно залежить від відносин, які складаються між фотографом і людьми-об'єктами його фотографій, що невдалий контакт, невірне слово або оцінка можуть все зіпсувати. Якщо людина, про яку роблять репортаж, в особистісному відношенні складна, наша психологічна тонкість повинна проникнути за ті лаштунки, куди камері вхід закритий” [10].

На думку українського дослідника фотожурналістики професора Юрія Шаповала, саме зорове сприйняття інформації є найважливішим у процесі пізнання: “Від розуміння зору в процесі відображення навколишнього світу людина перейшла до створення

“діючої моделі” ока, яке було б всюдисущим, володіло властивостями швидкої фіксації, творення правильного відбитка побаченого, яке залишало слід не лише в мозку однієї людини, а робило результат бачення здобутком часу і багатьох людей” [8, с. 57]. Минуло багато років, перш ніж камера-обскура (темна камера) перетворилась у фотоапарат зі системою лінз та механізмом збереження зображення на світлочутливу плівку, а згодом на цифрову матрицю.

Відомо, що вже навіть у наскельних малюнках появляється характерна риса – прагнення точно передати побачене й осмислене, тобто задокументувати цю реальність, яка вже відбулася. Документальність фотографії дає змогу людині на основі пізнання реальних об’єктів створювати в свідомості чуттєвий образ системнію сприймання характерних ознак зображеного. За оцінкою професора Юрія Шаповала “фотографія завдяки своїй наочності не потребує співвідношення між об’єктом і суб’єктом пізнання, бо вона однаково зрозуміла всім, як і сама дійсність”. Процес фотографування передбачає практично одночасну дію рук і розуму, що в результаті дає пряме відображення дійсності, а творчість полягає у вмінні репортера “замкнути” в кадрі предмети (об’єкти) в таких відношеннях і органічних зв’язках, в яких вони знаходяться в дійсності [8, с. 60–63].

Сергій Горевалов зазначає, що фотожурналіст – це очі народу. Одним із критеріїв фотожурналіста є його вимогливість до себе, а саме внутрішня готовність йти й шукати інформацію за будь-яких обставин та умов. Іноді заради одного кадру треба докласти стільки зусиль, що він, зрештою, здається просто “золотим”. Іншим критерієм у роботі фоторепортера є його цільова аудиторія, адже кожен матеріал має свого адресата і на це потрібно орієнтуватися [2, с. 101].

Фотокореспондент інформагентства “Українські новини” В’ячеслав Ратинський акцентує увагу на основних правилах знімання прес-фото, які ще були запроваджені Анрі Картьє-Брессоном – одним із найвидатніших фотографів, якого вважають батьком фоторепортажу. Методи роботи Брессона стали легендами у світі фотографії. Особливо важливою була здатність залишатися “невидимим” для людей, яких знімав. Щоб цього досягнути, він заклеював металеві частини свого фотоапарата чорною ізоляційною стрічкою, щоб вони не блистіли. Та чи не найважливішим у методиці професіонала був так званий “вирішальний момент”, тобто моментальне розпізнавання значимості й одночасно точної організації форм, що надають цій події відповідну експресію. Тому для вирішального моменту, не тільки спійманого, а й естетично зафіксованого, крім великої чутливості і розуміння природи людини, потрібна витончена робота з художньою формою, з геометрією кадрового простору, вміння створювати вишукані візуальні метафори [10].

Варто сказати про особливі умови роботи фотодокументалістів, які розуміють, що після прибуття на місце події нерідко персонажі, що здавалися другорядними, виявляються головними, змінюється розставлення акцентів. У цьому випадку потрібно максимально швидко уточнити в організаторів (зазвичай прес-секретарів) детальну програму заходу. Подумати, що потрібно зняти передовсім в реальному часі, що може почекати, а від чого доведеться відмовитися. Тут важливим є не пропустити так звані

“фотоштапи” (потискання рук, вручення нагород, квітів, перерізання стрічки тощо), що можуть стати ключовими кадрами деяких подій. Якщо важливі для сюжету події вже відбулись, необхідно шукати їх наслідки.

Осмилюючи особливості зображення, Володимир Лунін визначає жанр документальної фотографії, що характеризується серією хронологічних світлин, які об’єднані спільною соціально важливою темою. Варто виділити також важливість текстового блоку, який описує такі деталі зображення як об’єкт, місце та час. Текстове пояснення може бути коротким, або ж розгорнутим, з описом обставин, передумов, атмосфери чи коротких коментарів очевидців, які також фіксує автор фотографії [4].

За оцінкою дослідника теорії масової комунікації професора Валерія Березіна документальний підхід ґрунтується на бажанні автора розповісти про життя людей, застосовуючи об’єктивні свідчення про події. Документальність, як одна з рис засобів масової комунікації, не виключає художніх форм, оскільки це не лише хроніка і фактологічність. Професор наголошує, що просторовий або часовий контекст та реальність, референтом якої є документальна світлина, повинна узагальнюватись словом або зіставлятись з чимось відомим та відкритим для читача-глядача [1, с. 53].

Отже, йдеться не про відірваність сюжету лише однієї фотографії від її відображення, а про поширення серії світлин, у яких факт узгоджується з текстовим осмисленням відображеної дійсності. Саме тому фотографія “вловлює” в цьому випадку не настільки образ, як ідею закладену в образі.

Простежується тенденція, що роботи фотодокументалістів зазвичай з’являються на тематичних виставках, у фотоальбомах чи книгах про історичні події. Щоправда, інколи документальні проекти можна побачити на сторінках газет та журналів, частіше, звичайно, в мережі Інтернет – на інформаційно-документальних веб-порталах, соціальних мережах (Facebook, Twitter).

Що стосується трансформації документальної фотографії в сучасному медійному просторі, то йдеться, звичайно, про фото, яке є інформаційним продуктом так, як і текст у пресі, радіо чи телевізійний матеріал. Однак можливості нових медіа створюють значно більший попит на фотографічні матеріали, ніж у традиційних ЗМІ. Тому варто розглянути можливі шляхи потрапляння фото на сторінки ЗМІ через глобальну мережу. Інша роль фотографії у соціальних мережах – це притягування уваги до окремих повідомлень про події. Також фотографія у соцмережах є засобом оприлюднення свого місця перебування. А відколи відомі політики почали заводити собі сторінки, то фотографія стала ще й засобом PR-у та подання тих, чи інших подій, у позитивному, чи негативному світлі.

Фотодокументалісти акцентують увагу навколо людини, висвітлюючи її потреби, ідеї, наміри чи настрої. Приміром, Єфрем Лукацький – один з найвідоміших українських фотодокументалістів, кореспондент агентства “Associated Press” стверджує, що “немає такої фотографії чи інформації, яка коштувала б життя”. Ремесло фотографа-документаліста він описує метафорично, зважаючи на певні рекомендації: “По-перше, завжди треба бути в інформаційному потоці. По-друге, це – лотерея. Тут, як на риболовлю йдеш – треба чекати. Фотографувати можна все, а от використовувати

– ні. Є правило у фотожурналістиці: треба, щоб фото було більш-менш пристойним та естетичним” [9].

Отже, на початку свого розвитку фотодокументалізм проявлявся у звичайній ілюстративній формі – фотоальбомах з побутовими проблемами людей. Згодом особливе значення та місце фотодокументалістика зайняла в часи війн, репресій та лихоліть ХХ століття. Тому цінність сучасного дослідження фотодокументалізму очевидна.

Проаналізувавши вагомий доробок українських, польських, російських та американських дослідників соціальної комунікації, теоретиків і практиків журналістики, який стосується документальної фотографії, її розвитку та особливостей, функцій та сучасних інтерпретацій, ми з’ясували, що фотодокументалізм лише зі своєю появою створив ідею, яка полягала у збереженні документальних, правдивих свідчень про події чи явища певної епохи. У цьому процесі неабияке місце мав стрімкий розвиток технологій, які лише сприяли цій ідеї і розширювали її форми в інші площини. Тому сьогодні однією з таких інформаційних площин для візуальної комунікації є веб-простір з мільярдами терабайтів зображень, які щосекунди використовують реципієнти – споживачі інформації. Такі можливості значно спростили роботу фотодокументалістів, які прагнуть передати зображальну інформацію світові та отримати добре ім’я автора за вдало переданий зміст, сюжет чи символіку в зображенні.

Наукове осмислення змісту фотодокументалізму підтверджує, що документальна фотографія – це мистецтво факту, адже в ній присутня достовірність та художність, яка зазвичай передається в образах і асоціаціях, які творять у своїй уяві глядачі. Всі події та ситуації не можуть бути “награні” чи “аранжовані”, тому що режисерів у документалістиці не існує. Реальність проходить через уяву автора і вже тоді він, використовуючи камеру, фіксує її в певному ракурсі.

На підставі аналізу методологічних аспектів роботи фотодокументалістів сучасності та знаних у цілому світі майстрів документального фото ХХ століття можемо зробити висновок про складнощі, які виникають під час роботи. А це не лише технічні проблеми, але й проблеми особистості людини-героя, яку щоразу зустрічають автори. Йдеться про щирість та істинність почуттів, емоційну складову, що передає актуальність проблеми. Все це необхідно встигнути зробити без особливої показовості чи галасу, тобто ще до того, коли особа зауважить, що камера в руках автора фіксує саме її історію. Згодом ці кадри стають історичними документами, якщо подія вагома, ключова чи вирішальна. Саме завдяки такій методиці створюють документальні фотографії, в яких пріоритетною є комунікаційна особливість “автор-глядач”.

Список використаної літератури

1. Березин В. Фотожурналистика / Валерий Березин // Учебное пособие для студ. вузов, обуч. по спец. “Журналистика”. – М. : Изд-во РУДН, 2006. – 160 с.
2. Горевалов С. Фотожурналистика в системі засобів масової комунікації: єдність слова та зображення : навч. посібник / С. Горевалов, Н. Зикун, С. Стародуб. – К. : КиМУ, 2010. – 296 с.
3. Здоровега В. Теорія і методика журналістської творчості : підручник / Володимир Здоровега. – Львів : ПАІС, 2004. – 268 с.
4. Лунин В. Документальная фотография [Электронный ресурс] / Владимир Лунин // Prophotos – журнал о фотографии и фототехнике. – 2010. – Режим доступа: <http://prophotos.ru/lessons/4430-dokumentalnaya-fotografiya>

5. Пилип'юк В. Українська художня фотографія: етапи становлення та мистецькі засади розвитку : навч. посібник. – Львів : Світ, 2011. – 176 с.
6. Салаев М. Документальное и постановочное в фотографии [Электронный ресурс] / Михаил Салаев // media-shoot.ru. – 2013. – Режим доступа: <http://media-shoot.ru/publ/30-1-0-301>
7. Черняков Б. Зображальна журналістика в друкованих засобах масової інформації (від виникнення до середини XIX століття) [автореф.] / Борис Черняков. – К., 1998.
8. Шаповал Ю. Феномен журналістики: проблеми теорії : монографія / Юрій Шаповал. – Рівне : РВП “Роса”, 2005. – 248 с.
9. Яременко М. Сфрем Лукацький: Нема такої фотографії чи інформації, яка коштувала б життя [Електронний ресурс] / Марина Яременко // Українська правда. Життя. – 2015. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/person/2015/01/1/186808/>
10. Cartier-Bresson H. The Decisive Moment [Electronic resource] / Henri Cartier-Bresson // Magnum Photos. – 2009. – Access mode: <http://photo-element.ru/philosophy/bresson/decisive-moment.html>
11. Freeman M. The Photographer's Vision / M. Freeman. – Warszawa, 2012. – S. 192.
12. Słownik terminologii medialnej / [red. Walery Pisarek]. – Kraków, 2006. – S. 251.
13. Wolny-Zmorzyński K. Fotograficzne gatunki dziennikarskie / Kazimierz Wolny-Zmorzyński. – Warszawa. – 2007. – S. 133.

PHOTODOCUMENTATION: FUNCTIONS, SPECIFICITY OF REFLECTION, MODERN TRANSFORMATIONS

Yaroslav Tabinskyi

*Ivan Franko National University of Lviv,
Generala Chuprynky Str. 49, 79044, Lviv, Ukraine,
e-mail: yarkoslav@gmail.com*

The analysis of photodocumentation in modern photojournalism system has been done. The main functions and features of use of documentary photography in mass media have been described.

The review of historical origin of photodocumentation and its importance for development of modern photography had been done. The author methodized the information on photodocumentation, basing on theoretical analysis of historical researches and documentary photos of modern cameramen. The author made an accent on the main rules of making press photo, defined the meaning of “decisive moment”, which deals with the methods of documentary photography.

Due to scientific understanding of the topic of research the author defines the perspective in the development of this photo genre through the transformation of photodocumentation in modern mass media sphere.

Key words: photodocumentation, documentary, photojournalism, picture, press photo.